

Kutatási beszámoló a „Magyar Városthörténeti Atlasz” kutatócsoport munkájáról 2016–2020

OTKA/NKFI K 116594

A kutatócsoport személyi összetétele és ennek változásai:

Témavezető, sorozatszerkesztő:

- Szende Katalin, Közép-Európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék

Ügyintéző, szerkesztő, fordító, kutató (kutatói alkalmazásban, teljes munkaidőben):

- Szilágyi Magdolna (alkalmazás: 2016. január 1. – 2020. június 30.)

Kartográfusok (nem kutatói alkalmazásban, részmunkaidőben):

- Szemerey Anna (nem kutatói alkalmazásban, részmunkaidőben; alkalmazás: 2016. január 1.–április 30.):
- Tolnai Katalin (nem kutatói alkalmazásban, részmunkaidőben, 2016. május 1.–december 31.):
- Faragó Imre (megbízási szerződéssel: 2017. május 3. – november 30., 2018. január 15. – március 30., 2018. április 24. – június 22., 2018. július 1. – szeptember 30., 2018. október 15. – november 15.)
- Nagy Béla (nem kutatói alkalmazásban, részmunkaidőben: 2017. május 8.–2017. május 26., 2017. december 13.–2018. január 19., 2018. október 15.–2018. október 31., 2018. november 1.–2019. december 31., 2020. január 31.–2020. június 15.):

Részt vevő kutatók (projekthez csatlakoztatva):

- Belényesné Sárosi Edit, Budapesti Történeti Múzeum (Kecskemét Atlasz)
- Csurgai Horváth József, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (Székesfehérvár Atlasz)
- Csikiné Kolláth Ágnes, BTK Régészeti Intézet (Székesfehérvár Atlasz)
- Fedeles Tamás, Pécsi Tudományegyetem (Pécs Atlasz)
- Haris Andrea, Károli Gáspár Református Egyetem (Pápa Atlasz) a felvétel még folyamatban
- Gere László, Lechner Lajos Tudásközpont (Szekszárd Atlasz)
- Gulyás László Szabolcs, Nyíregyházi Egyetem (Nyírbátor Atlasz)
- Gyulai Éva, Miskolci Egyetem – Herman Ottó Múzeum (Miskolc Atlasz)
- Hermann István, Jókai Mór városi Könyvtár (Pápa Atlasz)
- Majorossy Judit, Universität Wien
- Mészáros Orsolya, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Vác Atlasz)
- Németh Péter, Jóna András Múzeum (Nyírbátor Atlasz)
- Simon Katalin, Budapest Főváros Levéltára (Buda és Óbuda Atlasz)
- Szilágyi Zsolt, Debreceni Egyetem (Kecskemét Atlasz)
- Vizi Márta, Wosinsky Mór Megyei Múzeum (Szekszárd Atlasz)

Külsős közreműködők (határozott idejű megbízási illetve vállalkozási szerződéssel):

- Alan Campbell, fordítás magyarról angol nyelvre (Kőszeg Atlasz, 2017)
- Belicza György, levéltári adatgyűjtés (Kecskemét Atlasz, 2018)
- Gera Eleonóra, szakmai lektorálás (Buda II Atlasz, 2016)
- Haris Andrea, térkép ellenőrzés és adatgyűjtés (Pápa Atlasz, 2020)
- Jankó Ferenc, levéltári adatgyűjtés (Pécs Atlasz, 2016)
- Kovács Viktória, levéltári adatgyűjtés (Pécs és Kőszeg Atlaszok, 2018)
- Maul-Link Dóra, fordítás latinról magyar nyelvre (Szekszárd Atlasz, 2018)
- Söptei Imre, szakmai lektorálás (Kőszeg Atlasz, 2016)
- Vadas András, levéltári és szakirodalmi adatgyűjtés (Kecskemét, Kőszeg és Pécs Atlaszok, 2016)
- Vonyó József, szakmai lektorálás (Pécs Atlasz, 2016)

Az atlaszok szerkesztett térképeit készítő kartográfus tekintetében a projekt teljes időszaka alatt három alaklommal történt személyi változás. 2016. május 1-től, a projekt első négy hónapjában Szemerey Anna által elkezdett kartográfiai munkát Tolnai Katalin folytatta 2016 év végéig munkaszerződéssel, nem kutató alkalmazásban. 2017. május 3. és 2018. november 15. között Faragó Imre végezte a térképszerkesztési munkákat öt egymást követő megbízási megállapodás keretében. 2017. májusától Nagy Béla, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének munkatársa végzett a projekt számára különféle tanácsadói és térképszerkesztési munkákat keresetkiegészítésre vonatkozó megbízással, nem kutató alkalmazásban.

A kutatási program célja és keretei

A kutatási program célja a korábbi, 2009-ben illetve 2014-ben lezárult hasonló tematikájú OTKA projektekhez (T 46866, K 81568) hasonlóan, a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (*Commission Internationale pour l'Histoire des Villes, CIHV*) történeti városatlasz programjának magyarországi megvalósítása volt. Ezen belül a jelen projekt keretében öt város: Nyírbátor, Óbuda, Pápa, Székesfehérvár és Szekszárd városok atlaszainak összeállítása volt (ld. a **Függelékeket**).

A kiadásra előkészített atlasz-kötetek a CIHV által meghatározott, egész Európára kiterjedően egységes normák szerint mutatják be térképes és szöveges formában a kiválasztott hat város területi fejlődését és térhasználatának főbb elemeit. A várostörténeti atlaszok szerkesztett és facsimilében reprodukált térképes anyaguk alapján speciális kartográfiai forráspublikációnak is tekinthetők, a szöveges rész pedig a várostopográfiai adattárral együtt referencia-munkaként szolgál és értelmezi a bemutatott jelenségeket.

A kutatás során alkalmazott módszertan

Nemzetközi szabványok és ajánlások

A városatlaszok összeállítását a magyar projekt első két szakaszában (2004–2008, 2010–2014) is alkalmazott nemzetközi normák szerint végeztük, amelyet a CIHV keretein belül létrehozott Városatlasz Munkacsoport (*Atlas Working Group, AWG*) fektetett le és felügyel. Az atlaszok egyes alkotóelemeiről részletes bemutatást ad a münsteri *Institut für vergleichende*

[muenster.de/Staedtegeschichte/portal/staedteatlanten/index.html](http://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/portal/staedteatlanten/index.html). Az ajánlások annak figyelembe vételével készültek, hogy a program a különböző országok változó forrásadottságai ellenére nemzetközi szinten megvalósítható legyen, így alkalmazásuk Magyarországon is megoldható volt. A munkacsoport vezetősége (amelynek Keith Lilley, Belfast és Daniel Stracke, Münster mellett a jelen projekt vezetője, Szende Katalin a harmadik tagja) hangsúlyt fektet arra, hogy az atlaszok reflektáljanak a felhasználók részéről felmerülő igényekre és a technikai változásokra. Ennek megfelelően, a 2016 szeptemberében a németországi Kielben tartott Nemzetközi Várostörténeti Bizottság éves konferenciájának, illetve a 2017-ben Münsterben Szilágyi Magdolna részvételével tartott műhelykonferenciának a legfőbb témája a már csaknem 50 éve megjelenő atlasz-sorozat „digitális átállása”, a történeti geoinformatika (*Historical GIS*) módszertanának bevezetése volt. Ugyanez a kérdés több pozitív esettanulmány bemutatásával napirendre került a CIHV és az AWG 2019 szeptemberében a magyar projekt közreműködésével szervezett budapesti nemzetközi konferenciáján.

A magyar atlaszok sajátosságai

Az atlaszok elkészítéséhez szükséges források a magyarországi levéltárakban, illetve külföldi gyűjteményekben (elsősorban a bécsi *Kriegsrachiv*ban) rendelkezésre állnak. Forrásanyag tekintetében az osztrák, a cseh, a román és részben a horvát sorozatok, valamint Ukrajna nyugati része (Galícia) állnak a legközelebb a hazai adottságokhoz: ugyanaz az Osztrák-Magyar Monarchia idején készített kataszteri felmérés-sorozat, illetve a városkörnyék-térképekhez az I. és II. katonai felmérés használható mindegyik országban. A technikai megvalósítást illetően viszont (fejlődési térképek tervezése, bevezető tanulmány, tematikus egységekbe rendezett adattár) az ír atlaszokhoz hasonló kiadványokat állítunk össze.

Hasonlóan az előző két pályázati fordulóhoz, az egyes fejlődési fázisokat külön-külön elkészített, 1:5000 illetve 1:10.000 méretarányú térképlapon ábrázoljuk és nyomtatásban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért egymás mellett jelenítjük meg őket. Ezek mellett, részben a nyomtatott kiadáshoz, de még inkább a tervezés alatt álló elektronikus (online) publikációhoz, az egyes fejlődési fázisok egymásra vetített, összesített változatát is elő lehet ezek segítségével állítani. Megtartottuk a városokként eltérő, a helyi sajátosságokhoz igazodó tematikus térképek összeállításának gyakorlatát, illetve a reprodukciók közlését is. Ezekben belül a 19. század végéről és a 20. század elejéről és közepéről származó városalaprajzok reprodukciójával szemléltetjük a modern fejlődést, amely költségkímélőbb megoldás további szerkesztett térképek előállításánál. Ezzel megoldjuk az atlaszok által lefedett időszak kiterjesztését a 20. század végéig, amely az AWG módosított irányelveinek hangsúlyos eleme.

A mostani, harmadik projektfázisban a feldolgozandó városok kiválasztásánál, amelyet már a pályázati anyag beadása előtt megtettünk, a földrajzi eloszlás és várostípusok szerint továbbra is a változatosságra törekedtünk. A kiválasztott városok példaként szolgálnak a királyi ill. királynéi hatalom városalkotó szerepére (Székesfehérvár, Óbuda), az arisztokrata magánföldesurak birtok- és városfejlesztő kezdeményezéseire (Nyírbátor, Pápa) és az egyházi/kolostori fennhatóság alatt állott településre (Szekszárd) is. Mivel mind az öt város az oszmán hódoltság területén vagy annak peremvidékén helyezkedett el, fontos közös kutatási téma lesz a kutatócsoport számára ennek a határhelyzetnek és a fenyegetettségnek a

térszerkezetre, adminisztratív és foglalkozási topográfiára gyakorolt hatása. Az egyes városokat vizsgáló kutatók egészen napjainkig követik a politikai változások városalakító hatását.

A kutatás során szembe kellett nézni azzal, hogy bár a legfontosabb térképes források rendelkezésre állnak, a magyarországi forráshelyzet főleg az okleveles, városkönyvi és elbeszélő forrásokat tekintve lényegesen eltér az Európa más városaiban felhasználható anyagoktól, és Magyarországon belül is városonként jelentős különbségeket mutat. Ezért be kellett látnunk, hogy – az egységes alapelvek alkalmazása ellenére is – szinte lehetetlen tartalmában és kidolgozásában teljesen egységes atlasz-köteteket összeállítani. Az egyes városokat bemutató anyagok részletessége a rendelkezésre álló forrásmennyiséget tükrözi elsősorban. Emellett számolni kell az egyes városokban eltérő kutatói preferenciákkal, a régészeti kutatások változó arányú elérhetőségével és az eddig elvégzett kutatások beépíthetőségének különbségeivel.

A főbb munkafázisok és azok módszertani tanulságai

A kutatás első lépése az ún. alaptérkép elkészítésére szolgáló legkorábbi, a városok belterületét és határát telekszinten bemutató kataszteri térkép azonosítása és a digitális másolatok beszerzése volt. A másolatok megrendelését követte a több szelvényből álló térképek illesztése, átrajzolása vektoros állományba, amit a projekt keretében alkalmazott kartográfus végzett. Ebben a pályázati ciklusban is szembesültünk azzal az európai szinten nem jellemző adottsággal, hogy ezek a térképszelvények nem egy egységes gyűjteményben találhatóak, hanem, részben az egyes települések történetével összefüggő okok miatt, eltérő őrzőhelyeken, változó állapotban. Nyírbátor esetében a MNL Országos Levéltárában őrzött 1896 évi felmérést használtuk (S78 219. téka, No. 020–037). A térképlapok megrendelését követően azzal szembesültünk, hogy a város területét ábrázoló térképszelvények erősen hiányosak (várost ábrázoló szelvények fele, többek között a belváros szelvényei hiányoztak). Mivel az eredeti térképet nem lehetett más levéltárból beszerezni, a hiányzó részek megrajzolásához az Arcanum Kiadó által korábban teljes egészében digitalizált, online elérhető kataszteri felmérést használtuk fel (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/>). Székesfehérvár 1882 évi kataszteri felmérése a városi levéltárban van elhelyezve. A térképszelvények ez esetben hiánytalanul rendelkezésünkre álltak, de foltosak, a hajtások mentén erősen kopottak voltak, és különösen a belvárosi szelvények jelentős mértékben elpiszkolódtak, így a hiányzó és olvashatatlan részek ábrázolásához itt is az online elérhető kataszteri felmérést kellett segítségül hívnunk. Szekszárd 1860-ban készült kataszteri felmérése szép állapotban, hiánytalanul elérhető volt a MNL Országos Levéltárában (S78 244. téka, No. 92–128), csakúgy, mint Pápa 1857. évi felmérése (S78 292. téka, No. 01–38). Pápa kataszteri felmérésén az egyes művelési ágak kivétel részletességgel voltak feltüntetve. Óbuda 1857. évi felmérésének másolatait a Budapest Főváros Levéltárától rendeltük meg (XV.16.e.255/1, 1–18). Ez utóbbi térkép szintén jó minőségben maradt fenn, de a művelési ágak ábrázolása csupán néhány művelési ágra korlátozódott. Így különös tekintettel a Nagyszigetre (mai Óbudai-sziget) egyéb korabeli kéziratos térképeket kellett felhasználnunk az alaptérkép elkészítéséhez.

Az alaptérkép készítésével párhuzamosan zajlott a közlésre kerülő történeti térképek és látképek kiválasztása, levéltári, térképtári, metszettári kutatások eredményeképpen, amelyet az egyes városokat feldolgozó történészek végeztek el, a helyi gyűjtemények munkatársai segítségével. A sorozat elveivel összhangban a helyrajzi szempontból leginkább informatív,

gyakran az írásos forrásokban nem található adatokat rögzítő ábrázolásokat választottuk ki, és az azokon található információk beépültek a fejlődési fázis-térképekbe, az adattárba és a topográfiai tanulmányba is. A levéltári, múzeumi és könyvtári/térképtári térképanyag célzott áttekintése mellett a helyrajzi szempontból leginkább hasznosítható írott forrásanyag (adójegyzékek, tanácsülési jegyzőkönyvek, telekkönyvek, hírlapi anyag) feldolgozására is ebben a fázisban került sor.

A kutatás utolsó fázisában, a forráskutatások elvégzése után végeztük el az időrendi (fejlődési fázis) térképek megtervezését és megszerkesztését. Az előző fordulóban kialakított gyakorlat szerint a térképek korszakhatárait, a szükséges fázisok számát a forrásadottságok és a település fejlődésének sajátosságai függvényében egyedileg állapítottuk meg. A térképek a kataszteri alaptérkép halványított vázára mint viszonyítási alapra szerkesztve ábrázolják a település adott korszakban fennállt középületeit, erődítését és egyházi létesítményeit, vízrajzát és utcahálózatát, ez utóbbi a feltételezett kiterjedést is megadja. Ahol folytak régészeti kutatások, azok eredményeit is figyelembe vettük. A folyamatban levő kutatások eredményei lehetővé tették tematikus térképek tervezését is, amelyek az adott városra különösen jellemző tevékenységeket és objektumokat (mesterségek, malmok, iskolák, egyházi intézmények területi megoszlása, határhasználat jellege, stb.) mutatják be.

A főbb eredmények

A kutatási program futamideje alatt megszerkesztettük a kiválasztott öt város történeti atlaszának alaptérképét. Emellett elkészült több szerkesztett fejlődési fázis és tematikus térkép, továbbá tanulmány-fejezetek és adattári egységek. Az összeállított anyagok egy elektronikus tárhelyen, a <https://drive.google.com> cím alatt (felhasználónév: varostorteneti.atlasz@gmail.com, jelszó: 20162020) a projekt résztvevői és értékelői számára elérhetők, de a megjelenítésig nem publikusak. Ezt a tárhelyet egyúttal a kiadás előkészítésére szolgáló munkafelületnek is tekintjük, és anyagát ennek megfelelően frissítjük. Négy atlasz (Buda 1686-ig, Buda 1686–1848, Kőszeg, Kecskemét) nyomtatásban is megjelent, egy város (Pécs) nyomdai előkészítése megtörtént, melynek megjelenése 2020 őszére várható. Az eddig nyomtatásban megjelent összes atlasz teljes tartalma PDF formában elérhető letölthető a projekt honlapjáról (<http://varosatlasz.hu/hu/atlaszok>).

Az atlaszok nemcsak az eddigi szakirodalom eredményeit összegzik, hanem az összeállításuk során alapvető új megállapításokat is tettek az egyes városokkal foglalkozó szerzők a városok erődítményeire, egyházi épületeire, településszerkezetére, utcahálózatára vonatkozóan. Az alábbiakban ezekből az eredményekből emelünk ki néhány példát.

Nyírbátor – Németh Péter, Gulyás László Szabolcs

A településre vonatkozó első hiteles adatunk 1279-ből származik, amikor ugyanis a család ősei, azaz *Hodos comes*, valamint testvérei: Bereck, György és Benedek kapta meg királyi adományként rokonuknak, az örökös nélkül elhalálozott Gutkeled nembeli Vajda fia Langeusnak Bátor, Ábrány és Kisbátord birtokait. Az 1279. évi adományt 1325-ben I. Károly is megerősítette. Bátor ekkoriban, azaz 1279-ben már nem lehetett teljesen jelentéktelen, ha ugyanilyen nevű társát a „kis” jelzővel különböztették meg tőle, utóbbi 1373-ra egyébként már el is néptelenedett. Ez pedig egyértelműen arra utal, hogy a település jóval régebbi alapítású volt és már komolyabb jelentőségre tett szert ekkoriban. Ezt az is bizonyítja, hogy Berecknek

már három évvel később sikerült szerdai napra szóló hetipiac kiváltságot szereznie a falu számára. A privilégiumot kijáró Bereck és utódai lesznek majd az elsők, akikkel kapcsolatosan elsőként állandósul az újonnan szerzett „Bátori” megnevezés is. A kiváló fekvésű, az Erdély felől érkező, majd Szalacs és Tokaj között húzódó hagyományos sószállító út és a Debrecen irányából Szatmár és a Tisza felé haladó útvonal metszéspontjában elhelyezkedő Bátor kereskedelmi szerepe miatt lehetett fontos a család számára. A mezőváros a jelentőségét alapvetően ennek, azaz a földrajzi helyzetének köszönheti. Ehhez később az a tudatos birtokpolitikai döntés járult még hozzá komolyabb mértékben, amikor eldőlt, hogy az egyre inkább jelentőssé váló család a lakóhelyének Bátort fogja tekinteni, amely rezidencia funkcióval és komolyabb építkezésekkel járt együtt.

A mai nyírbátori plébániatemplom épülete a hazai gótikus templomépítészet kiemelkedő méretű és színvonalú, jó állapotban megmaradt példája. Az első alkalommal 1313-ban említett templom minden bizonnyal a mai plébániatemplomtól északra álló rotundával egyezhetett meg. A mai templomépület előzménye a rotunda szomszédságában (attól délre?) épült fel, legkésőbb 1354-re. Németh Péter frissiben megfogalmazott feltevése, egészen új megvilágításba helyezi a bátori egyházak kérdését. Eszerint a Szent György egyház északi oldalán álló, egykori rotunda, amelyet a templommal később összekapcsoltak, eredendően a Szűz Mária nevet viselhette. Amikor a település kinőtte a rotundát, attól délre hozták létre a Szent György templomot, amelyet a középkor végéig még háromszor kibővítettek, illetve átépítettek.

Nyírbátor fejlettségét nem csak jelentős plébániatemploma és kápolnája, hanem még inkább ferences kolostora bizonyítja. A Nyírbátorban alapított és ma is álló ferences kolostor alapítási ideje és építésének körülményei sokáig nem voltak tisztázottak. Az ezzel kapcsolatos kérdéseket és az építményre vonatkozó forrásanyagot nemrégiben C. Tóth Norbert gyűjtötte össze és dolgozta fel akkurátusan. A szerzetesrendi intézmény alapítását eleinte a 14. századra, később pedig a 15–16. század fordulójára helyezte a történeti kutatás. Az elmúlt években folytatott régészeti kutatások megerősítették az építkezés hozzávetőleges dátumát, amely valóban a 15. század végén történhetett. A templom berendezése ugyanakkor később, csak az 1510-es évekre készülhetett el.

A település középkori utcaszerkezetére nézve a legjobb forrást azok a birtokfelosztások jelentik, amelyeket a család tagjai a 14. századtól kezdve több alkalommal is végrehajtottak. 1354-ben három részre szabdalták a mezővárost, majd ebből a háromból egy részt 1357-ben, egy részt 1370-ben, egy másik részt 1373-ban újra felosztottak. Mindezeket egy 1433. évi birtokfelosztás és egy 1446-ban zajlott leánynegyed-végrehajtás egészítheti ki.

Habár a középkorban a család a települést többször is felosztotta, és az ezzel kapcsolatosan keletkezett oklevelek leírásai fennmaradtak, a kérdés számos problémát felvet. Nagy gondot jelent, hogy újkori kéziratos úrbéri térképek egyáltalán nem állnak rendelkezésre a település belterületére nézve, csupán a három katonai felmérés és a 19. századi kataszteri térkép az, amely Bátor alaprajzáról valamennyire beszámol, ám ezek is nélkülözik azokat a részletes adatokat és mikrotoponímiákat, amelyek a középkorra vonatkozó egyértelmű információkat hordoznak. Azaz, sajnálatos módon a 18. század vége előtti időszakból nincs pontos leírásunk a település szerkezetéről. A legelső ilyen az Első Katonai Felmérés volt, amely az 1780-as évek állapotát tükrözi.

Ha a 18–19. századi katonai felméréseket összevetjük a mai városalaprajzzal, szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy az elmúlt bő 200 évben Bátor utcaszerkezete érdemben nem változott. A mezőváros újkori központját a tölcser alakú piactér jelentette, mely a Vasvári utcához illeszkedve a mai Szabadság tér helyén, amely az 1354. évi birtokfelosztásnál tűnt fel elsőként. A település utcaszerkezetét az innen kiinduló, a környékbeli falvak irányába mutató utcák alakították ki, amelyek ma is léteznek. Jó eséllyel feltételezhető továbbá, hogy Bátornak az Első Katonai Felmérésen szereplő, újkori városmagja hűen visszaadja a középkori településszerkezetet is.

Óbuda – Simon Katalin, Szilágyi Magdolna

Óbuda korújkori topográfiajának rekonstruálásában az írott és képi források közül rendkívül hasznosnak bizonyultak a korabeli német és magyar nyelvű sajtó Óbudára utaló cikkei, a különböző országleírások. Külföldi utazók beszámolóiban Óbuda Pesthez és Budához képest csak mellékesen jelenik meg, leginkább a római kori romok – a katonavárosi fürdő, a vízvezeték, az udvarbíró házába beépített, ott kiállított kövek – és az 1830-as évekre erősen romladozó állapotba került, de még így is impozáns hatszintes filatorium, majd a Hajógyár érdekelte az idelátogató idegeneket.

A török kori képi ábrázolások alapja Wilhelm Dilich (1571 vagy 1572–1650) kasseli építész, grafikus és krónikaíró 1600-as rézkarca a városról, valamint a szintén általa, feltehetően valós felvétel alapján készített rézkarc 1606-ból. Mindkét, északi nézetből készült képen egy magaslaton lévő, körbekerített várrmot (valószínűleg a királynéi vár maradványait), az előtérben pedig feltehetőleg a prépostsági templom romjait láthatjuk. A kettő között épületmaradványok, fák, a város összességében romos, elhagyott. A korszak másik releváns ábrázolása a Dilich-féle ikonográfiát követő Wilhelm Peter Zimmermann által az óbudaiaknak a törökök elől 1595. január 22-i Esztergomba menekítését megörökítő rézkarca. Ezeket leszámítva Buda különböző ostromainak (1602, 1684, 1686) ábrázolásain fordul elő Óbuda, vagy romos és gondozatlan, lakatlan területként, és/vagy a keresztény és/vagy a keresztény hadak táborhelyeként.

Az ostromképek közül kiemelnénk egy-egy Louis Nicolaus d’Hallart – Michael Wening-féle metszetet 1684-ről 1686-ról, ahol Óbuda házait tető nélküli, félig romba dőlt épületeknek ábrázolják. A bajor választófejedelem 1686 júniusi táborhelyének rajzán Óbuda közepén – a „szokásos” romos épületekkel körülvéve – valószínűleg az egykori királynéi vár maradványait jelezte a metsző, a fallal elkerített épület látványosan a többi fölé emelkedik. Egy igen értékes, és eddig ismeretlennek számító az az 1686 utáni, Buda erősítését bemutató térképrészlet, amelyen Óbuda nyeregtetős (kő?)háza már nagyrészt helyreállítva szerepelnek, a település közepén egy egytornyos templommal, minden bizonnyal a középkori eredetű református templommal, amelyről ez tekinthető az egyetlen fennmaradt ábrázolásnak. Ugyanitt látható, hogy a házak nagyjából a Lajos utca vonala mentén állnak, nagyjából a mai Fő térig, ahol egy nagyobb romot, valószínűleg az egykori prépostsági templomot jelzi a rajzoló.

A 18. századi korai térképek közül Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök Duna-menti településekhez készült sorozatán (1726) sematikusan jelenik meg a város. Mikoviny Sámuel több térképén is megjelenik Óbuda. A nagyobb régiót átfogó térképein (Pest-Pilis-Solt vármegye, Nagykovács) Óbuda leegyszerűsítve jelenik meg, annyit azonban ezek a munkák is

érzékeltek, hogy a katolikus templomtól északra eső területek is beépültek, sőt, némelyiken a mai Lajos utca (akkori Fő utca) – Harrer Pál utca (Szentendrei út) vonala, valamint a Budát és Óbudát elválasztó vízesés vonala is kivehető. Mikoviny Sámuel befejezetlen 1742. évi, Pestet, Budát és Óbudát bemutató térképe tekinthető az első pontos ábrázolásnak a században. Munkáján tisztán látszik a város utcaszerkezete, háztömbjei, beépítettsége Buda-Újlaktól a mai Miklós térig, a Zichy-kastély, az ekkor már lebontani tervezett középkori eredetű katolikus plébániatemplom, a kiscelli kápolna, valamint a fentebb is említett amfiteátrum, akkor Király-hegy (még romosan, csak a század végére épült be). Pontossága miatt az adja igazán értékét, hogy több épületet korábbi változatában (Zichy-kastély), vagy a mai épületek elődjét (plébániatemplom, Kiscell) még épp a lebontásuk, átalakításuk előtt örökítette meg.

Óbuda legpontosabb felmérését a település Zichyektől kamarai tulajdonba kerülését követően készítette Andreas Kneidinger kamarai mérnök 1778-ban. Az óbudai uradalom egészét felmérő mérnök Óbudáról három részletes ábrázolást készített. Egy úrbéri térképet, valamint két mezőgazdasági térképet (egy latin és egy német nyelvűt, utóbbin Óbuda mellett Békásmegyér is fel van tüntetve). Az úrbéri térkép a bel- és külterület ingatlanjain feltünteteti azok számát, mutatja a belterület beépíttségét, temetőket, szobrokat, jól látszik rajta a nagyobb középületek alaprajza, a fontosabb útvonalak, természeti képződmények, sőt, a római vízvezeték nyomai is (*Vestigia Civitatis Sicambriae / Spuren von der Stadt Sicambriae*), amelyek látványosan sokkal jobb állapotban vészelték át az addigi évszázadokat, mint amennyi szakaszuk mára fennmaradt.

A 19. század első felében több hasznos várostérkép is született Óbudáról (rendszerint Pest-Budával együtt). A három várost ábrázoló térképek közül kiemelnénk Lipszky Jánosét (1810), a Csintalan József – Tomala Ferdinánd-féle térképet (1828), Samuel Blaschnek térképét (1830), Vörös László vízrajzi felmérését (1833) és Carl Pino Vasquez reprezentatív térképét (1837 körül). A század második feléből meg kell említenünk az 1870-es években a város kataszteri felmérését is elvégző Varásdy Lipót 1858-1861 között készített és 1862-ben megjelent térképét Óbuda belterületéről. A térkép nagy előnye, hogy a telkeket házsámok szerint mutatja be, s mivel az az 1840-es évektől többnyire változatlan maradt, így sok esetben segített az egyes ingatlanok lokalizációjában. Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy – a korábbi szakirodalmi feldolgozásokkal szemben – nem lehet a térkép minden részletét visszavetíteni az 1848 előtti időszakra! Így például az utcanevek sem feleltethetők meg teljesen a korábbiaknak. A feldolgozás során szintén sokat számítottak a későbbi térképek georeferált változatai a Hungaricana Budapest Időgépén az egykori helyek mai nyomainak azonosításában.

Pápa – Hermann István, Haris Andrea, Herbst Anna, Jakab Réka, Mordovin Maxim, Petrik Iván közreműködésével

Az 1597-es ostromot ábrázoló, Vatikánban őrzött látképek az erődítésekről számos információt megőriztek, ezzel szemben a város utcahálózatáról igencsak vázlatos képet adnak. A városban ábrázolt házak szabályos utcahálózatot nem alkotnak, egyetlen topográfiailag meghatározható részlet azonosítható, a plébániatemplom, amely fallal körülvéve (cinterem) egy nagy toronnyal a város közepén emelkedik, azonban ez az előírásokat és a régészeti feltárásokat is meghazudtolva tornyával és nem szentélyével néz kelet felé.

Számos, 17. századi metszetet ismerünk a városról, amelyek néhány kivételtől eltekintve, két nagy csoportra oszthatók. Az egyik rész a vatikáni ábrázolásra támaszkodva dél felől, madártávlatból mutatja a várost, míg a másik rész Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent „*Vngarische Chronica*” c. kiadványának metszete alapján északkelet felől, a tó irányából tekint a településre. A metszetekről összefoglalóan megállapítható, hogy a keleti oldalon fekvő tó, észak felé a Tízes (vagy Nagy) malom, a települést körbekerítő erődítések, általában az északkeleti sarokba elhelyezett és külön erődített vár és a város közepén emelkedő plébániatemplom összessége csak attribúálja a várost és annak belső szerkezetét, de az egyes elemek topográfiai következtetés levonására alkalmatlanok.

Pápa 17–18. századi településszerkezetének rekonstruálásához elsősorban írásos forrásokra lehet támaszkodni, és ezeket az adatokat az 1735-ös Maynzeck-féle térképpel összevetni. A részben még napjainkig is használatban lévő 17–18. századi utcanevek eredete a késő középkorra vezethető vissza. Már a 16. század első felében is létezett a Piac (ma: Fő tér), a Hosszú (ma: Fő), a Szent László (ma: Szent László), az Új (ma: Rákóczi Ferenc), a Kovács (ma: Petőfi Sándor), a Lak (a falakon kívül?) és a Víz (ma: Víz) utca megnevezés. A Kristóf utca nevét (ma: Korvin) 1550-ből ismerjük. Az Ispitály utca elnevezés először 1612-ben tűnik fel. Ezzel a névvel a 17–18. század során két, párhuzamos utcát is illettek, mégpedig a Szent László és az Új utca közötti utcákat. Az északra lévő Kovácsok utcájaként, a délebbre fekvőt Kis utcaként is emlegették még a 17. században, de mellettük párhuzamosan élt az Ispitály elnevezés is, amely aztán a 18. században általánossá vált mindkét utcára.

Az utcaneveket a 19. század közepéig általában beszélő nevekként lehet értelmezni, de a pápai középkori utcanevek eredetéről jelenleg inkább csak feltételezések vannak. Az utca előtti Piac és Hosszú jelző egyértelműen annak használatára, illetve formájára utal. Az Új utca egy frissen nyitott utcát jelölhet, de nincs forrásadat arra, hogy ez mikor és milyen célból jött létre. A Kovácsok utcája kétségtelenül ott üzött mesterségre utal, azonban a város 17. század közepi két összeírása csak egyetlen családnevet – az egymás mellett lakó Lakatgyártó György és Mihály – őrzött meg, amely kovács tevékenységre utal. Az Ispitály utca elnevezését az itt működő kórházról kaphatta, amely először egy 1615-ös végrendeletben szerepel, bár már 1542-ben is említettek egy kórházat, de azt a szomszédos Szent László utcában.

A város első ismert telekösszeírása 1656-ra datálható, a következő 1660-ban készült. A két összeírásban a Hosszú utcából indulva az Új, az Ispitály, a Szent László, a Kristóf utcán át a Víz utcáig közel azonos sorrendben, egyenként írták össze a telkeket. Az összeírások és a további, egyes telkekre vonatkozó írásos források alapján Pápa utcaszerkezete a 17. század közepére teljesen megszilárdult, és lényegi változtatások nélkül napjainkig meglévő állapotot mutat.

A várost körülölelő erődítések fokozatos bontása mellett a 18. században az Eszterházyak három jelentős városrendezést hajtottak végre, úgymint a várnak kastéllyá alakítását, a főter átépítését, valamint a várost keletről határoló tó lecsapolását. A város északkeleti sarkában lévő vár átépítésére az 1740 körül Eszterházy Ferenc adott megbízást Franz Anton Pilgramnak, a kastély többszöri áttervezése és kivitelezése azonban a század végéig elhúzódott. Eszterházy Károly 1762-ben örökölte meg a pápai uradalmat, és a vár kastéllyá formálása mellett belekezdett a főter átrendezésébe. A középkori jegyeket viselő pápai főter helyett egy nagyszabású, beépítetlen teret képzelt el, közepén az új plébániatemplommal. Elbontatta a középkori eredetű plébániatemplomot, megszüntette a körülötte lévő, fallal

körbezárt temetőt, valamint a falhoz tapadó és a téren álló kisebb-nagyobb üzleteket, és házakat. A Fellner Jakab tervei szerint megépült új plébániatemplom hátát fordít a kastélynak és nyugati oldalán továbbra is elhaladt a várost a középkor óta éltető észak–dél irányú főközlekedési útvonal. Az épület az 1780-as évekre elején már a főtéren magasodott, teljes berendezésének elkészülte után, 1795. május 3-án szentelték fel. 1771-től kezdve – a Marcalvölgy vízrendezésével párhuzamosan – Böhm Ferenc tervei alapján megkezdték az erődítésekkel párhuzamosan a késő középkorban felduzzasztott tó lecsapolását. A tóba folyó Tapolca és Bakonyér vizét Hódoskától egy-egy párhuzamos, ásott mederbe terelték, a lecsapolt területeken kerteket alakítottak ki, majd a területet a 20. században parcellázták.

Székesfehérvár – Csurgai-Horváth József, Skorka Renáta

A 2016. évben Székesfehérvár városatlaszának elkészítéséhez a középkorra vonatkozó kutatás a forrásanyag feltárásával vette kezdetét, amely már önmagában is komoly kihívásnak tekinthető, hiszen a város 1543. évi török kézre kerülése után a település középkori forrásanyag szinte teljességében elpusztult.

A középkori források felkutatása és szisztematikus áttekintése nyomán a projekt ideje alatt sikerült adatokat nyernünk, a *Castrum*nak nevezett belvárosban található olyan mézárszékekről, amelyeket a 15. század első évtizedeiben a városrészen belül többször áthelyeztek a Német utcából a Piactérre. Megállapítást nyert az is, hogy a város északi falszakasza mentén húzódó középkori utcában, amely csak 16. század eleji forrásokban tűnik fel Bíró, avagy Polgár utca megnevezéssel, a város vezetőrétegének házai sorakoztak. Írott források alapján igazolást nyert az az eddigi elméleti feltételezés, hogy a középkori Fehérvár meghatározó számú zsidó közösségének volt a város területén zsinagógája, ennek helyét azonban egyelőre még sem régészeti, sem írott források alapján nem tudtuk azonosítani. A kutatások során előbukkant a Sziget névvel illetett városrész egyik utcája is, amely Szent Márk-kolostor utcája néven szerepel a forrásanyagban. A későbbi nevén Budai külváros elnevezésű városrészhez is sikerült gazdasági funkcióval bíró közterületet és több utcát, valamint egyházi intézményt is kötnünk.

Kutatómunkánkat a város területén végzett régészeti feltárások is segítették, a Jókai utcai ásatások és az azok tükrében elvégzett dendrokronológiai vizsgálatok igazolták, hogy Fehérvár középkori falai már a 11. században álltak, eldöntve ezzel a történeti kutatások eddig fennálló, ezzel kapcsolatos vitáját. Ismertté vált ugyanakkor, hogy a középkori belváros területén élő polgároknak a belváros egyes utcáiban elhelyezkedő ingatlanjukhoz tartozott egy külső, mezőgazdasági funkcióval bíró telek, amely a belváros határain túl, de a középkori város határain belül feküdt, a kutatás során igazolhatóvá vált, hogy a város külső határait a magterületektől számítva egy hozzávetőleg tíz kilométeres sugarú körzet vette körül, ebben a térségben keresendő az előbb említett külsőségek.

Az adattárban a település középkori elnevezéseivel kapcsolatban nyolc különböző névalakot sikerült összegyűjtenünk. A középkori városon belül hat városrész nyomát sikerült írott forrásokkal kimutatni, 18 különböző közterület nevét tártuk fel. 15 egyházi intézmény került elő az eddigi munkálataink során, s a gazdasági szervek közül öt működését kötöttük a középkori város területéhez.

Szekszárd – Gere László, Vizi Márta

A mai vármegyeháza és környéke, a Béla király tér volt a középkori Szekszárd település magja, a bencés apátság, majd a létrejövő vár területe. A Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárában fennmaradt archív anyagok, felmérési rajzok, tervrajzok elemzése sejtette az egykori vár egyes falainak nyomát a vármegyeháza mai falaiban. Ezeket az épület felújítása során végzett falkutatásokkal meg is találták a kutatók. A vármaradványok más részeit a Béla tér közelmúltban lezajlott régészeti kutatásai kapcsán tártuk fel a tér különböző pontjain. Ezen vizsgálatok eredményeként ma már lehetőségünk nyílik az egykori vár hozzávetőleges rekonstruálására.

Az írott források, de főként a régészeti–műemléki kutatások alapján teljesen egyértelmű, hogy a vár a középkori apátság erődítésével jött létre. A szekszárdi *castellum* első említése – *castellanus Saxardiensis* – 1429-ből származik. 1444-ben ismét említik a *castellumot*, Szilágyi Domonkos várnaggyal. A következő esemény, amikor 1457-ben Tamás várnai perjel, Nagyvölgyi László és Nagy László megostromolták az apátságot. Mindezek az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a bencés apátság ekkor valamilyen formában erődített volt. Pontosán nem ismert ennek módja, ez mit jelentett, de minden bizonnyal fallal és árokkal vették körül az apátsági templomot és épületeket.

A 16. századból Matrakcsi Nászhuh Szülejmánnáme című krónikájában található egy török ábrázolás Szekszárdról. Ez az 1543. évi hadjárat során készült. Egy fallal körülvett helyet látunk, a falon toronnyal, a falon belül pedig egy toronnyal ábrázolt épülettel, amely minden bizonnyal templom lehetett. Ez a hódoltságkor kezdeti időszakából származik, még nagy valószínűséggel tükrözheti a középkori állapotokat.

Ottendorf Henrik osztrák hadmérnök leírása (1663) szerint a várfalnak csak egy része készült kőből, más részei viszont palánkok. A leírás megemlíti a várat körülvevő, cölöpökből készült kerítést, amelynek két kapuja volt (a rajz alapján egy déli és egy északi), és a Dunáig ért le a palánk. A leíráshoz készült helyszínrajz alapján nem lehet megállapítani, hogy a négy saroktoronyos váron belül hol helyezkedtek el az egykori apátság épületei. Feltehetően a várfal a négy toronnyal körbevette a középkori épületeket. Ez a négy saroktoronyos, szabályos alaprajzú várforma igen elterjedt a 15. századi várépítészetben. Ilyen a közeli ozorai várkastély, de ilyen a zimonyi és a kölpényi vár is. Ezeknél a váraknál, várkastélyoknál is a belső épületeket veszi körül a külső tornyokkal erősített fal.

1693. október 11-én Mérey Mihály esztergomi kanonok nyerte el a szekszárdi apáti méltóságot. A hódoltság után felszabaduló településről leírás nem ismert, annyit tudunk, hogy Mérey az apátság régi székhelyére tette át lakását, házat épített magának. Az erre utaló építkezések nyomait, falait a vármegyeháza udvarán megtaláltuk. Az apátsági templomot is nagy költséggel helyreállíttatta. Minden bizonnyal erre az időszakra tehető falazatot figyeltünk meg a mai épület előtt húzódó várfalhoz kapcsolódóan

Az 1794. évi tűzvész igen nagy károkat okozott a templomban és az épületekben is, az egész város óriási károkat szenvedett. A leírásban nincs szó az (egykori) vár falairól, épületeiről. Az 5. pontban „Vár utcát” említenek. A város térképein Vár utcaként a vármegyeháza (egykori apátság) épületétől délre található, a mai Béla király térről a mai Garay tér felé vezető utca szerepel. A tűzvész után született döntés arról, hogy a templomot nem újítják fel, hanem a tér másik oldalán építenek fel egy újat. Az apátság épülettömbjét pedig tovább

bővítették, míg végül Pollack Mihály tervei alapján készült el a klasszicista vármegyeháza. Az épület tulajdonosváltásának időszakában több felmérési rajzot készítettek a település központi területéről. Az apátságról és a várról készült 1783. évi helyszínrajzon jól látható az apátság épülettömbjét körülvevő árok, illetve partfal. Ezen a rajzon az U alakú déli épület keleti szárnyánál még egy különálló keleti épület található. A templomot fal veszi körül, amelynek északi oldalán jól lát-szik egy kiugrás észak felé. A keleti oldalon a várfalon támpillérek vannak. 1790 körül keletkezett egy felmérési rajz a vármegyeházáról és az előtte lévő térről. (A vármegye földmérője, Vertits Ferenc készítette.) Még a nagy tűzvész előtti állapotot láthatjuk az U alakú apátsági épülettel, és északon a még fallal övezett templomról.

A II. katonai felmérés (1806–1869) lapján az időközben már kiépült vármegyeháza tömbje látszik, körben az újonnan felhúzott kerítőfallal. Ennek megépítése szükségessé vált a vármegyeháza klasszicista kiépítése után, amikor az épület keleti, déli oldalán a rézsút feltöltötték, megemelték a térszintet az épület körül. Ezekben a részeken a korábbi meredek domboldal meghagyása helyett egy téglafallal megerősített kertrészt hoztak létre az épület körül.

A 19. századi céhlevelek számos város ábrázolását megőrizték. Szekszárd esetében is találunk néhány ilyen ábrázolást. Az egyik ilyen fontos rajz egy 1832–1838 közé keltezhető litográf kő város-ábrázolása. A város központi helyén, ahol egykor az apátság állhatott, az új megyeháza épülete látszik. Az azonos mesterséget folytató kézművesek szervezetei, a céhek által kiadott mesterleveleken megtaláljuk a céh székhelyének ábrázolását. A szekszárdi mészáros céh idejéből több ilyen céhlevél maradt fenn. A mészáros céh még kézzel írt céhlevele 1832-ből származik, a nyomtatott példány 1838-ban készül. A város számos jellegzetes épületét (a klasszicista vármegyeháza, a Béla király téri katolikus templom, plébánia, a Tormay-ház stb.) megtalálhatjuk ezeken a rajzokon a 19. század elején.

Az eredmények nyilvánosságra hozatala, konferencia-előadások, az atlaszok publikációja

A projekt futamideje alatt a közreműködő kutatók együttesen és egyénileg is több alkalommal beszámoltak a munkálatok előrehaladásáról. Egy-egy alkalommal ellátogattunk a feldolgozandó vidéki városba, ahol a helyi kutatók topográfiai sétát és szakvezetést tartottak, továbbá megvitattuk az egész csoport munkáját érintő módszertani kérdéseket is. Nyírbátorban (2016. október 8–9.) Németh Péter régész, nyugalmazott múzeumigazgató, Pápán (2017. május 26–27.) Hermann István könyvtárigazgató, Székesfehérváron (2017. október 7–8.) Csurgai-Horváth József levéltárigazgató, Szekszárdon (2018. november 30.–december 1. között) Vizi Márta régész, muzeológus fogadta a projektben résztvevő kutatókat.

A kutatócsoport saját, zárt rendezvényein kívül a szélesebb nyilvánosság bevonásával tartott rendezvényeken is a bemutatták a Magyar Várostörténeti Atlasz programot, a folyamatban levő kutatásokat, és az addig elért eredményeket. 2016 decemberben Hermann István és Mordovin Maximál tartott egy közös előadást „Pápa topográfiája két nézőpontból: a piac és a szabók” címmel az MTA Lendület Magyar Gazdaságtörténeti Kutatócsoport az ELTE-vel közösen rendezett „A Város és lakói” műhelykonferenciáján. 2017 novemberében Gere László és Vizi Márta a Szentesen megrendezett Csallány Gábor emlékkonferencián számolt be a Szekszárd városatlaszhoz kapcsolódó kutatásairól. 2018 augusztusában a Magyar Történelmi Társulat „A hely embere, az ember helye” címmel Zamárdiban megrendezett

konferenciáján Szilágyi Magdolna ismertette a Magyar Várostartörténeti Atlasz programot a helytörténeti kutatásokat végző szakmai közönség előtt.

A projekt futamideje alatt összesen négy alkalommal tartottunk könyvbemutatót az adott évben megjelent kötetek városaiban, melyeken a szakmai közönség mellett a helyi érdeklődők is szép számmal részt vettek. Az első rendezvényre 2016. március 2-án a Budapesti Történeti Múzeumban került sor, ahol még az előző projektfázist követően megjelentetett, Végh András által összeállított Buda I. (a kezdetektől 1686-ig) Atlaszt mutattuk be. A Simon Katalin által írt és összeállított Buda Atlasz II. (1686–1848) könyvbemutatójára a társkiadó Budapest Főváros Levéltára Teve utcai épületében került sor 2018. október 9-én. 2019 tavaszán a sorozat két új darabja, Kecskemét és Kőszeg városok atlasza jelent meg nyomtatásban, melyek könyvbemutatóit március 29-én a kecskeméti Cifrapalotában illetve szeptember 23-én a kőszegi Zwinger előadótermében rendeztük meg.

Az atlaszok megjelentetése egy meglehetősen költségigényes munkafázis, mely nem szerepelt az eredeti OTKA pályázat költségkeretében, ezért ezt különböző pályázati (OTKA/NKFI 116521, NKA Könyvkiadás Kollégiuma), alapítványi („Budapest Bank Budapestért” Alapítvány), önkormányzati és egyéb intézményi (akadémiai, múzeumi, levéltári) támogatásokból kellett megoldani, esetenként eltérő formában. Tekintettel a projekt nemzetközi jellegére, az atlaszok szöveges részét (az adattári tételek kivételével) és a térképek jelkulcsának anyagát kétnyelvű formában, magyar és angol nyelven adtuk ki, vállalva az ezzel járó többletmunkát és költségeket. A sorozat 2020-ig megjelent hét kötetének teljes anyagát online formában is elérhetővé tettük a projekt kétnyelvű honlapján (<http://varosatlasz.hu/hu/atlaszok>), támogatva ezzel a kutatási eredmények minél szélesebb körű hazai és nemzetközi felhasználását. Az igényes munkának köszönhetően a Buda II. Atlasz 2017-ben elnyerte az Év Levéltári Kiadványa I. díját „Monográfiák és tanulmánykötetek” kategóriában.

Nemzetközi együttműködés és a magyar projekt, „atlasz-diplomácia”

Az európai projekthez immár közel 20 ország csatlakozott, és 50 év alatt több mint 500 város történeti topográfiájának feldolgozása készült el. Az elmúlt évek során, különösen az első, soproni atlasz megjelenése óta a magyar projektet a késői belépés ellenére a nemzetközi vállalkozás egyenrangú, megbecsült tagjának tekintik.

A Nemzetközi Várostartörténeti Bizottság (CIHV) éves konferenciáin (2016 Kiel, 2017 Krakkó, 2018 Salzburg, 2019 Budapest) és az *Atlas Working Group* (AWG) ehhez kapcsolódó ülésein Szende Katalin, a CIHV vezetőségi tagja, a munkacsoport magyar résztvevője rendszeresen beszámolt a magyarországi városatlasz-kutatások előrehaladásáról, továbbá módszertani kérdések felvetésével és megvitatásával a nemzetközi munkából is folyamatosan jelentős részt vállalt. A krakkói és salzburgi konferenciákra Szilágyi Magdolna a projekt főállású kutatója is elkísérte, aki 2016 óta szintén tagja a nemzetközi atlasz munkacsoportnak. Az összehasonlító várostartörténeti kutatásokban alkalmazható várostipológia kérdéseiről és lehetőségeiről tartott közös módszertani előadásuk 2019-ben nyomtatásban is megjelent „Town Typology in the Context of Historic Towns Atlases: a Target or a Tool?” címmel a krakkói konferencia tanulmánykötetében.

A konferencia előadások megtartása mellett a kutatócsoport tagjai két nagyszabású nemzetközi konferencia szervezésében is részt vettek. 2017. október 4–7. között a Bécsi Egyetem és az Osztrák Tudományos Akadémia VISCOM (*Visions of Communities*) projektje

és a Magyar Várostörténeti Atlasz projekt közös szervezésében Bécsben került sor a *Towns as Living Places: Static and Dynamic Aspects of Medieval and Early modern Urban Communities* című nemzetközi konferenciára. A tudományos összejövétel legfőbb célkitűzése annak megvitatása volt, hogy a várostörténeti atlaszok miként használhatóak fel az összehasonlító várostörténeti kutatások forrásaiként. Az elhangzott előadások a mai Ausztria, Magyarország és Csehország városainak 13–18. századi topográfiai fejlődését járták körül. A szervezést Elisabeth Gruber és a jelen projekt résztvevője, Majorossy Judit végezte, a konferencián a magyar kutatócsoport hat tagja vett részt. A konferencia anyagának kiadását a Brill kiadó vállalta a *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages* sorozatában, a tanulmányok szerkesztése a két szervező jóvoltából előrehaladott állapotban van, a kötet megjelenése 2021-re várható.

Ezen a konferencián részt vett Juraj Šedivý, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára és a CIHV szlovák tagja is, aki kezdeményezte Szlovákia csatlakozását az európai várostörténeti atlasz projektbe. Ezzel kapcsolatban 2017 decemberében műhelykonferenciát rendezett Pozsonyban, amelyre meghívta a magyar csoport részéről Majorossy Juditot és Szende Katalint is. Mindketten örömmel fogadták a meghívást, mert a jelen projekt eredeti pályázati tervei között is szerepelt a történeti Magyarország városfejlődése szempontjából igen fontos, a mai Szlovákia területén található városok bevonása az atlaszprojektbe. A műhelymegbeszélésen elhangzottak szerint a szlovák kutatók elsőként Pozsony és Kassa atlaszának elkészítését vették tervbe. Az előbbi alapjául szolgálna a kiadás alatt álló új, 5 kötetes, Juraj Šedivý szerkesztésében megjelenő Pozsony-monográfia topográfiai anyaga, valamint a szintén általa koordinált <http://www.pammap.sk/> interaktív topográfiai projekt, amelyben Pozsony és Kassa mellett Besztercebánya helyrajzára vonatkozó anyagok találhatóak meg. Bízunk benne, hogy a szlovák kezdeményezés az elkövetkező években követni fogja az európai városatlasz-modellt, és folytatja az együttműködést a magyar kutatókkal.

A jelenlegi pályázati időszak másik kiemelt eseménye a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (*International Commission for the History of Towns*) és az MTA „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport közös budapesti rendezvénye volt. Az *Economic Functions of Urban Spaces from the Middle Ages to the Present* címmel 2019. szeptember 18–20. között tartott nemzetközi konferenciát a „Lendület” kutatócsoport mellett a Magyar Tudományos Akadémia és a Közép-európai Egyetem támogatta. A tanácskozás első napjának a Közép-európai Egyetem adott otthont, a második a Budapesti Történeti Múzeumban, végül a harmadik a Bölcsészettudományi Kutatóközpont épületében kapott helyet. A fő téma a városok gazdasági célú funkcionális térhasználata volt. Emellett egy egynapos módszertani tanácskozást is szerveztünk az európai városatlasz projekt múltjáról és jövőjéről abból az alkalomból, hogy kerekén 50 éve jelent meg az első városatlasz kiadvány a nemzetközi projekt keretén belül.

A modern technológiai fejlődésre reflektálva a hagyományos kartográfiai módszereken túl nemzetközi szinten egyre nagyobb igény mutatkozik a térinformatika (GIS) módszereinek integrálására az városatlaszok elkészítésébe és publikálásába. Az egységes nemzetközi irányelveinek kidolgozása és a digitális áttérés során tapasztalt kihívások közös áthidalása céljából a nemzetközi atlasz munkacsoport tagjai egynapos térinformatikai műhelymegbeszélést tartottak 2017-ben Münsterben, 2018-ban Dublinban, 2019-ben pedig Budapesten. Ezekben a szakmai rendezvényeken Szilágyi Magdolna képviselte a magyar atlaszt,

aki 2017. szeptember és 2019. január között kiváló eredménnyel elvégezte a BME Építőmérnöki Karán meghirdetett 3 féléves alkalmazott térinformatikai szakirányú továbbképzési szakot.

A kutatás perspektívái, folytatásának lehetősége

A jelen projekt lezárulása után immár tizennégy városból tizenöt magyar városatlasz kutatása fejeződött be (Budáról két szakaszban, két atlasz készült). Ezek területi megoszlása a **Függelékben** látható. A fenti városatlaszok közül 2020 júniusáig összesen hét atlasz jelent meg nyomtatásban – ezen belül négy (Buda I, Buda II, Kőszeg, Kecskemét) 2016 és 2019 között – és egy további (Pécs) atlasz megjelenése várható az év végéig. A most záruló 116594 számú OTKA/NKFI projekt időszaka alatt tehát jelentős előrelépés történt a városatlaszok megjelenése terén. A projekt eredményei három szinten hasznosulnak: helyben, azaz az adott városban, országosan és nemzetközileg. Minél több városatlasz jelenik meg, annál több tudományos innovációt tud Magyarország mindhárom szinten felmutatni. További, már a korábbi projektfázisokban feldolgozott városok (Óbuda, Szekszárd, Nyírbátor, Miskolc, Pápa, Székesfehérvár) kiadásra egy újabb kutatási pályázatot nyújtott be az idei pályázati ciklusban Tringli István a BTK Történettudományi Intézet főmunkatársa. Pályázatának másik fő célkitűzése négy újabb város (Győr, Szombathely, Ózd, és Pest) feldolgozása. Az új városok kiválasztásánál kiemelten fontos szempont volt a jelentős kutatási eredmények megléte és ennek következtében a gyors megvalósíthatóság. A projekt elfogadásáról és támogatásáról szóló döntésről a jelen pályázati jelentés véglegesítése előtti napokban értesültünk. Mindenképpen megnyugtató és fontos, hogy a több cikluson át végzett munka az eddigi tapasztalatok felhasználásával folytatódhat.

Az atlasz-projekt eredményeinek közzététele és további városok feldolgozása már eddig is jótékony hatással volt az összehasonlító topográfiai vizsgálatok fellendülésére, amelyek erősítik az együttműködést a történeti és földrajzi, régészeti, építészeti és néprajzi indíttatású városi kutatási irányok között. A projekt folytatásának köszönhetően várhatóan számos újabb, eddig csak írásos említésből ismert, eltűnt épületet tudunk majd azonosítani. Általánosítható lesz a településmorfológia: milyen korszakra milyen településszerkezet a jellemző, ezek hogyan váltják egymást. Fontos következtetéseket vonhatunk le a városok külső területeivel kapcsolatban annak vizsgálatával, hogy milyen művelési rendszert folytattak, mennyire kontinuousak a külterületi nevek, miért változtak, hogyan változtak a város külső és belső határai.

A Magyar Várostartörténeti Atlasz sorozat a nagy múltú nemzetközi atlasz program részeként a magyarországi kutatási eredményeket – részben azok angol nyelvű publikálása révén – integrálni tudja az európai várostörténet vérkeringésébe. A várostörténeti atlaszok magyarországi munkálatainak folytatásával és az eredmények a modern kor színvonalának megfelelő közzétételeivel pedig nemcsak új tudományos eredményeket tudunk felmutatni, hanem reményeink szerint hozzájárulunk városaink kulturális örökségének feltárásához és érték megbecsüléséhez is.

Függelék

A 2020 júniusáig megjelent és folyamatban lévő városatlazok

